

KOSMOSE JA KAOSE VAHEL

HEIMIR PÁLSSON

■ Daamid ja härrad.¹

Võimalus teie ees esineda sel tähtsal konverentsil on mulle suur au. Mingil määral leian ennast samas situatsioonis nagu üks Islandi näitleja umbes viiskümmend aastat tagasi, kes Londoni tänaval seistes järsku naerma puhkes. Tema kaaslane kohkus ja päris, mis viga. Näitleja vastas: "Mulle näib lihtsalt nii naljakas, et see väike poiss sellelt väikselt maalt nii kaugel põhjas seisab siin selles suures linnas!"

Oma ettekandes täna räägin ma metafooridest, keskendudes eelkõige ühele, mis minu kogemusest lähtuvalt on abiks, kui proovime defineerida õpetaja ülesannet ja hariduse eesmärki uue aastatuhande alul. Et seda teha, pean alustama sellest, et viin teid enam kui tuhande aasta võrra ajaloos tagasi.

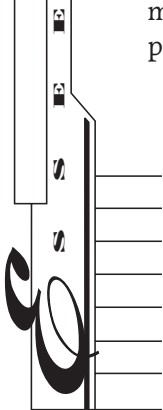
Tänavu tähistasime minu kodumaal Islandil tuhandendat aastat kristluse jõudmisest Islandile. Koos uue religiooniga tuli Esimesest Moosese Raamatust tuntud loomismüüt, Geneesis. Kuid enne seda oli olemas teistsugune loomismüüt, mille järgi inimene ja tema ümbrus asuvad kosmiliste ja kaose jõudude vahel, mida ühelt poolt esindavad jumalad ja teiselt poolt hiiglased. Nende jõudude vahel käib lõppematu võitlus, loomulikult seetõttu, et nad esindavad head ja kurja. Sellist paganlikku kosmoloogiat võib leida paljudest religioonidest ja ma olen üsna kindel, et seda leidub ka Eesti eelkristlikes müütides.

Kuid Põhjala müütides on üks huvitav asjaolu. Vaatamata jumalate maailma väga aktiivsele seksuaalilelule ei sünnitanud jumalannad ühtki jumalate poolt sigitatud last.

Näib, et siin on mudel, mida võiks sõnastada järgmiselt: jumalate korraldatud maailma, kosmose, keskseks probleemiks on asjaolu, et see maailm on viljatu. Tõeline loov jõud siseneb maailma kaose, s.o hiiglaste kaudu: nende hulgas valitseb viljakus. Ma tulen selle juurde hiljem tagasi. Kuid esmalt mõned märkused olulise dimensiooni, aja, kohta.

Igal ajal näib inimene vaatlevat ennast seismas vaakumis mineviku ja tuleviku vahel. Parasjagu käesolevat, olevikku, pole mingis mõttes olemas, see on null. Sellest lähtuvalt on ka moodsa aja dogma, et elatakse

¹ Plenaarettekanne konverentsil "Telemaatika 2000" 17.–19. novembril 2000 Tartus.

ainult siin ja praegu, iseenesest vastuoluline, sest "praegu" pole olemas. See hetk muutub pidevalt ajalooks.

Loomulikult see, mis on möödas, on meile teada, osa vähemal või rohkemal määral korraldatud mälestustest, sageli dokumenteeritud ja sel juhul võimaldab meil oma mälu värskendada, sündmusi kontrollida, kinnitamaks, et meie pilt toimunust vastab tõe. Sajandite jooksul oleme tegelnud mälestuste kataloogimise süsteemidega, mis võimaldaksid meil neid oma vaimsesse raamatukokku panna, et saaksime neid uuesti üles leida. Isegi eilse päeva õnnetused on ohutud, sest nad on möödas.

Teisest küljest on tulevik alati ähvardav, lihtsalt seetõttu, et see on tundmatu. Või nagu üks teravmeelne inglane on öelnud: meie ajastu probleem on, et tulevik pole enam see, mis ta varem oli!

Nüüd lubage mul juhtida teie tähelepanu ühele väga hästi tuntud asjaolule. Vastsündinud inimlaps näib, erinevalt kõigist teistest imetajatest, olevat sündinud vähimagi varjuta eelmiste generatsioonide teadmistest ja kogemustest. Kreeka filosoofi Plinius vanema sõnadega sünnib ta ilma ühegi kaasasündinud oskuseta, välja arvatud nutmine. See on muidugi peamine põhjus, miks paneme nii suurt rõhku võimalikult paljude meie eellaste kogemuste õpetamisele uutele generatsioonidele. Need on ainukesed vahendid, mida teame, mis võivad neid aidata eluprobleemidega hakkama saamisel. Peale selle peame väga oluliseks, et meie lapsed mõistaksid meid ja meie vanemaid, et nad õpiksid ajaloost nii palju kui võimalik – loomulikult alati riskides, et kasvatame nad üles vihkamises nende vastu, keda ajaloo jooksul oleme pidanud oma vaenlasteks.

See pole mingi uudis. Nii on see olnud kogu aeg. Me õpetame oma lastele seda, mida teame, ja millest usume, et see on osutunud minevikus ellujäämisel oluliseks. Vaatame põgusalt vahendeid ja meetodeid, mida oleme kasutanud.

Arvud näitavad uskumatut, peaaegu lootusetut katset meie teadmisi üles tähendada ja struktureerida. See näitab sellist teadmistehulga kasvu, mille kohaselt 300 aasta pärast oleme jõudnud punkti, kus Yale'i ülikooli raamatukogus olevate raamatute kataloogimiseks oleks vaja kõiki USA elanikke!

See on loomulikult nali, kuid tegelikult väga tõsine nali, sest see näitab inimese pingutust kõiki oma teadmisi dokumenteerida, pingutust hoida kõike kontrolli all ja vältida kaost nii kaua kui võimalik.

Samal ajal võib seda vaadelda märgina unustamise kartusest. Üritame kõigest hingest kõiki oma teadmisi üles kirjutada, sest teame, et meie mälu ei kesta kaua. Üks minu kõige olulisemaid mentoreid, kadunud Jóhann S. Hannesson, väljendas seda limeriku vormis:

*Every term a good student engages
To memorize pages and pages
Remembered at best
For a two-hours test
And forgotten for ages and ages.*

(Igal semestril üritavad head õpilased pähe õppida lehekülgede kaupa infot, mis jääb meelde paremal juhul kahetunnise kontrolltöö ajaks ja seejärel ununeb igaveseks.)

Nüüd heidame kiire pilgu dokumenteerimise ajaloole, sellele nähtusele, mida me harilikult nimetame kirjutamiseks.

Umbes 5000 aastat tagasi hakkasid sumerid savisse vormima sümboleid, mida võib tõlgendada kirjutamisena. Muidugi olid veel enne seda mehed ja naised maalinud koo-paseintele pilte, uuristanud neid luudesse ja kividesse, aga isegi juhul, kui mõned neist piltidest võisid kajastada mingit lugu, müüti, armastuse või vihkamise kuulutust või kes teab mida – loeme sumerite kirjutamist alguseks.

Peatugem hetkeks siin. Sumeri kirja ja kõigi sellest ajast saadik tuntud kirjade kohta kehtib, et kirjutis on kahemõõtmeline, märgid kivil, puutükil, luul, papüürusel, pärga-mendil, paberil – neil kõigil on ainult kaks mõõdet ja tekst on kõigil juhtudel lineaarne, meile kõige paremini tuntud juhul alates ülemisest vasakust nurgast ja lõppedes all pa-remal. See võib osutada väga oluliseks ja arvatakse, et selline kirjutamise viis on väga sügavalt mõjutanud meie mõtlemise viisi. Kanada sotsioloogi Marshall McLuhani sõna-dega tema teosest *The medium is the Message*.

Olen loomulikult teadlik sellest, et Marshall McLuhani teooriate ja väidete osas esi-neb arvamuste lahknemist. Aga kõneleja on veendunud, et selles väites on palju tõtt, ja ma usun, leiaksin oma uurimisalalt, Islandi vana kirjanduse ajaloost, Eddadest ja saaga-dest, sellele kinnitust. See peab jääma järgmiseks korra; praegu lubage mul esitada uus väide, mis osaliselt toetub McLuhani argumentidele.

See väide nõuab selgitust. Loomulikult oli vähemasti Euroopa kultuuride jaoks oluli-ne samm, kui hakkasime kasutama tähestikku, omandades oskuse kasutada hääliku tä-histamiseks tähti. Aga see oli samm teel, mille sillutasid sumerid.

Loomulikult tähendas Gutenbergi leiutus suurt sammu edasi. Aga see oli samm teel, mille sillutasid sumerid. Kogu aeg kirjutasime oma mälestusi tasandile, alustades ühest etteantud punktist ja lõpetades teises punktis.

Kogu aeg järgis kirjutaja tuntud reegleid, ja ta teadis, et need reeglid on tuntud ka lugejale, et ta võib eeldada, et lugeja mängib reeglite kohaselt.

Ja kogu aeg üritasime kahemõõtmelisel viisil kirjeldada maailma, mis on vähemalt kolmemõõtmeline.

Oleme vist kõik harjunud raamatukogude kataloogidega, mille on koostanud koge-nud raamatukoguhoidjad. Nendele mõeldes saate parima võimaliku pildi inimese püüd-lustest kosmose säilitamisel või selle säilitamisel, mida ma eelistan nimetada "kosmili-seks teadmiseks". Siinkohal viitan ma korrastatud, süstemaatilisele teadmisele, mida loeme haritud inimese osaks. Ja pange tähele: see on teadmine, mitte informatsioon – vahetegemine, mis muutub meile järjest olulisemaks.

Üle kogu maailma räägivad inimesed informatsioonijastust, nagu see oleks midagi uut ja paeluvat, mis saabub koos uue aastatuhandega. Aga me teame väga hästi, et infor-matsioonis endas pole midagi uut. Oleme sajandeid informatsiooni kogunud, proovi-nud seda korrastada ja tulevastele põlvkondadele kättesaadavaks teha. Uus on see, et tänapäeva informatsioon paistab olevat kaootilisem, selles on raskem kindel olla kui vaid kümme või viisteist aastat tagasi, ja peale selle, informatsioon paistab asuvat kuskil maailmaruumis ja tulevat meie arvutitesse, tahame seda või mitte.

On selge, et kirjutamine õpetas meile palju selle kohta, kuidas mõelda ja kuidas oma mõtteid, teadmisi ja mälu korrastada. See tõi meile tähestiku ja järk-järgult tähestikulise järje-korra. See võimaldas meil paigutada ajalugu ajateljele, panna kirja aastad (ja seega täpsed kuupäevad), see õpetas meid mõtlema otse edasi ja tagasi, võimaldas meil teksti tsiteerida ja tegelikult ka teksti defineerida, sest kirjutamine õpetas meid sõnu defineerima.

Lühidalt: kirjutamine sai moodsa hariduse võtmeks, samal ajal sai igäihe vajadus osata lugeda ja kirjutada üheks oluliseks põhjuseks, miks me vajame moodsat haridust!

Samas oli kogu aeg tegemist sellega, mida ma nimetan kahemõõtmeliseks kirjutamiseks. Ja palun pange tähele: tõsiasi, et oleme kasutanud kahemõõtmelist kirjutamist 5000 aastat, ei tähenda, et pole olemas ühtki muud võimalust meie teadmiste üleskirjutamiseks või kataloogimiseks.

Kõiki viit tuhandet aastat kirjutamist, tuhandeid teadmiste kogumisele ja korraldamisele pühendatud aastat ei saa ja mingi hinna eest ei tohigi minema visata. Seetõttu on inimkonna tuleviku jaoks oluline võidelda kogu maailmas kirjaoskamatus vastu. See peaks olema iseenesestmõistetav, kuid on tõepoolest olemas inimesi, kes arvavad, et moodne tehnika muudab lugemis- ja kirjutamisoskuse omandamise ebavajalikuks. "Tulevikus saame rääkida arvutile ja arvuti kirjutab meie eest," väidavad nad, "ja uued skannerid loevad meie eest." Jah, ma tean, et tehnilised võimalused on olemas. Aga niisugune majanduslik olukord, mis teeks uued tehnoloogiad igäihe omandiks, on kaugel isegi arenenud tööstusriikides, rääkimata vaesematest maadest.

Peale selle viib põhialuste hooletussejätmine uute ja ähvardavate klassierinevusteni, mis on võrreldavad ainult keskaegse Euroopaga, kus kirjutamisoskus oli väikese ja julma ülemklassi privileeg. Selles seoses pidagem, palun, meeles, et kirjaoskus ei tähenda ainult võimet tähestiku mõistatusest aru saada, vaid mõista teksti ja konteksti. See on väga oluline. Kuid see pole veel kõik!

Mainisin eelnevas arvuteid kui uusi vahendeid teksti kirjutamiseks ja käsitlemiseks. Seda tehes ei viita ma eelpool toodud võimalustele, et arvuti "räägib". Ei, ma pean silmas ainult paaluvat uut või kolmandat dimensiooni, mis peitub hüpertekstide ja veebiviitade kasutamises. See on oluline osalt seetõttu, et võib tekitada uusi probleeme sugudevahelise võrdsuse alal. Kujutlege poissi ja tüdrukut arvuti ees istumas ja veebist midagi otsimas. Tõenäoliselt on nende käitumises suur erinevus. Poiss liigub arvatavasti väga kiiresti ja kõhklusteta, kasutades mehelikku katse-eksituse meetodit: lihtsalt klõpsa ja vaata, mis juhtub! Kasutades seda esmapilgul ebaintellektuaalset otsimisviisi, poiss kindlasti leiab – kui mitte seda, mida otsis, siis kindlasti midagi muud talle huvipakkuvat. Tüdruk teisest küljest liigub üsna aeglaselt, lugedes hoolikalt juhendeid ja üritades enne klõpsamist teada saada, mida see kaasa toob. Tasapisi leiab ta selle, mida leida soovis, kuid sel hetkel on poiss juba kaugel ees, uurides järgmist asja, luues uusi ja ootamatuid seoseid – teatud moel luues uusi teadmisi samas, kui tal ka pole vähimatki aimu, mida selle uue teadmisega peale hakata. Tema kaootilisest veebiotsingust kerkivad uued ideed, mida toidab dialoog kosmose ja kaose vahel.

Rääkisin tänase ettekande alguses kosmose ja kaose jõudude igavesest võitlusest. Neil jõududel on eri kultuurides kindlasti erinevad nimed, kuid põhimõte jääb samaks: see võitlus peegeldab hirmu tundmatuse ja korrastamatuse ees. Me leiame selle, nagu juba mainitud, Põhjala mütoloogiast, kus ohtlikud hiiglased ähvardavad jumalaid; leiame selle Aafrikast, nagu võib lugeda Amos Tutuola põnevast raamatust *My life in the bushes of the ghosts* (Minu elu vaimude džunglis) – lühidalt: üle kogu maailma, vaatamata erinevale kujule.

Paljude jaoks meie hulgast on informatsioonijastu koos kogu infotehnoloogiaga lihtsalt kaose jõudude uus ilming. See on tohutu, see pole mingilgi moel kontrollitav ja see on korrastamata. Võrreldes hetkeks raamatukogus talletatavaid teadmisi informatsiooniga, mis lendleb ringi internetis.

Need on ainult mõned olulised punktid, kui võrrelda informatsiooni ja teadmiste kaht allikat. Loomulikult on meil häid põhjusi kõhklemaks enne "vastutustundetu" interneti kasutamist. Kodulehekülge, millele saame täna viidata, on homme võib-olla kadunud või on tema sisu sootuks teine. Või jääb sisu samaks ja muutub tasapisi valeks. Internetis on kodulehekülgi, kus väidetakse, et Vigdis Finnbogadóttir on Islandi president, ja kes teab, ehk on kuskil internetis Eesti jätkuvalt NSV Liidu osa! Kõik katsed internetti korrastada või tsenseerida näivad olevat tulutud, internet on loomult anarhiline. See teeb temast tugeva relva võitluses türanniaga, kuid samal ajal ka avatud turu laste ahistamisele ja inimloomuse tumedaimatele külgedele.

Koos kõigi oma tumedate lehekülgedega on internet ja kaootiline informatsioon internetis üks tuleviku hariduse suuremaid väljakutseid, ja see toob mind viimase metafoori juurde.

Tulen siin tagasi vana müüdi metafoori juurde, et kirjeldada situatsiooni, kus haridus täna ja lähitulevikus asub. Arvan, et kaugõpe ja iseseisev õpe saavad maagilisteks sõnadeks, võtmeks tõelise koolituse juurde, kui jätkame teel, mida tänapäeva maailma avatud ülikoolid kasutavad. Nimetan seda väljakutseks, ja minu meelest seisame põneva ajalooetapi künnisel, etapi, kus vanad kontrollitud teadmised, turvalised teadmised, võivad muunduda ja uueneda, saades inspiratsiooni ja uut elujõudu kaootilisest informatsioonist. Jumalad, kes esindavad kosmost, ei saanud iial luua uut olendit hiiglaste või teiste kaose esindajate abita. Teisisõnu, uus elu sünnib siis, kui kosmos ja kaos kohtuvad. Ja see on mulle abiks meie teise ülesande formuleerimisel: see tähendab muidugi, et peame teadlikult väga kindlalt seisma kosmilises teadmises, otsides inspiratsiooni tavapäratutest ja anarhilistest ideedest kaoses. See tähendab teadmiste kasutamist informatsiooni kasutuskõlblikuks muutmiseks!